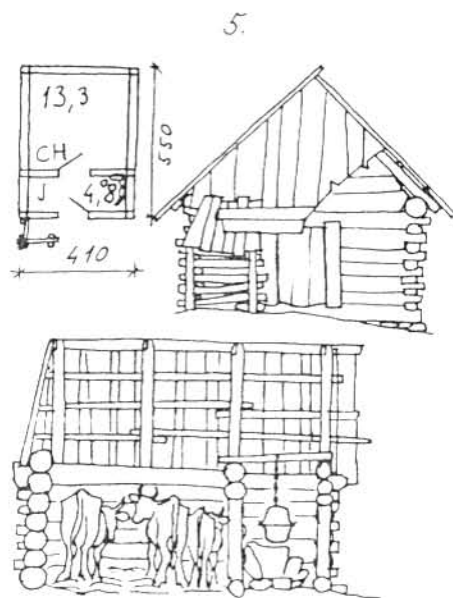

CO MOHOU PROZRADIT LIDOVÉ STAVBY

LIDOVÉ
STAVEBNÍ TRADICE
V SEVEROZÁPADNÍCH
KARPATECH
A JEJICH KULTURNÍ
FUNKCE

JIŘÍ LANGER

READY
ROŽNOV
POD
RADHOŠTĚM
1997

Klubna - Kamenné Uprahisko, o. CA, p. Štréčno, sezónní chlév, „cholvarok“ d. Lan-ger 1958.

Lidová architektura karpatských hor měla své obdivovatele i badatele od počátků odborného zájmu o způsob života venkovanů. A tak se dodnes nahromadilo značné množství poznatků, na něž chceme navázat. Touha po poznání, přístupnost pramenů a dobové možnosti výzkumníků měly vliv i na to, jaké úkoly si vytyčovali. Měnily se názory na poznávání lidových staveb, prohlubovala se metodika vědecké práce. Dnes dokážeme vyčerpát značné množství informací již někde uložených, abychom dosáhli jakéhosi pocitu jistoty o správnosti našich názorů a závěrů, ale současně závidíme výzkumníkům o dvě či tři generace starším, kteří sami žili ve zkoumaném prostředí a pouhým pozorováním podvědomě sáli do sebe atmosféru tehdejšího způsobu života venkovanů. V případě stavitelství si uvědoměle všímali zejména dvou stránek: vývoje stavebních forem od jednodušších k dokonalejším a zvláštností jejich zeměpisného rozšíření jako reprezentačních znaků kultury určité skupiny lidí.

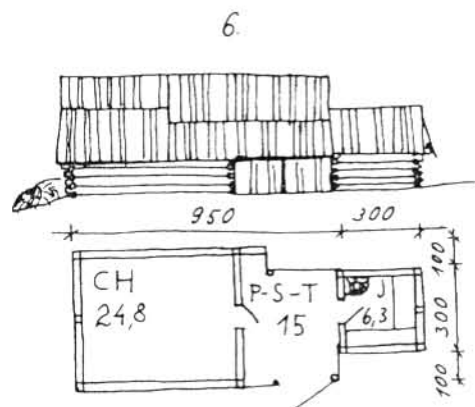
První přístup hledal kulturně historické souvislosti, vytvářel určité typologie podobně jako uměleckohistorická zkoumání slohové architektury. Vycházelo se ze správného předpokladu, že určitá doba svými společenskými podmínkami vytváří vyhraněné funkční a výtvarné typové formy. Plynulý vývoj celé kultury měl tedy postupovat v epochách, jimž měla odpovídat určitá stadia ve zdokonalování jednotlivých lidských projevů. Například Vilém Pražák vytvořil typologickou řadu pro vývoj topenišť na našem území, každému z typů přisoudil dobu výskytu a současně postihl i obecné zákonitosti změny dýmné pece v pec s odvodem kouře mimo obytnou místnost, změny jizby s ohništěm na světnici s kamny (způsobené přenesením ohniště do síňového dílu stavby) apod. 1) Takových evolučně-stadiálních teorií se však používalo zpětně při objasňování konkrétních případů bez ohledu na to, že vývoj kultury probíhal v každém sociálním prostředí jinak. Václav Mencl se díval na lidovou kulturu z výtvarně vývojového hlediska slohových epoch, a proto jeho rozsáhlé dílo také odkrylo hlavní slabinu metody: nerespektování nerovnoměrného společenského vývoje. Právě v lidovém prostředí určité typové formy nemusí pocházet z předpokládané doby a šíří se jiným způsobem než slohové umění. Až podrobnější rozbor ukázal, že například některé jednoduché objekty v Karpatech nemůžeme posuzovat jako typ starobylé kultury, ale jako produkt bída novověké společnosti.

Tyto poznatky přispěly k vytvoření teorie retardace či zpoždování ve vývoji kulturních jevů. Tím mnozí národopisci vysvětlovali regionální nerovnoměrnost stadiálního vývoje, v němž se formovaly vedle kulturně vyspělých geografických oblastí i tzv. ústupové, zaostalé oblasti. V nich vývoj hmotné kultury postupoval pomaleji a umožňoval jednak delší přežívání starobylých prvků, jednak kulturní ústup (regres) k nižším stadiím. Například při osídlování horských oblastí s nepříznivými přírodními podmínkami se lidé museli vrátit k

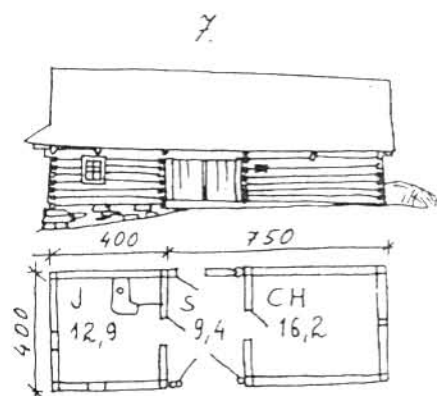
formám extenzivního pastevectví, jaké v nížinách už dávno byly zapomenuty. 2) Tento nový teoretický prvek u nás uplatňoval především Karel Chotek. Sice zdokonalil evoluční přístup, ale současně přecenil význam starobyklých forem. Právě lidová kultura v Karpatech se nabízela k použití této metody, badatele však stále upoutávala především atraktivita starobylosti. Některé jednoduché kulturně zaostalé jevy vytrhovali z místních historických souvislostí a psalo se o nich jako o charakteristickém znaku širšího významu, někdy i celého regionu. Lidové stavitelství na Těšínsku charakterizoval tzv. bukovécký kurlok.

Byl to až do padesátých let našeho století obydlí Byrtusův dům s pecí bez odvodu dýmu, postavený pod temenem severovýchodního hřebene Girové mezi nejzazšími obcemi Jablunkovska - Bukovcem a Hřčavou. Postavil ho chudobný chalupník Jan Byrtus ve 2. polovině 19. století. Neměl dostatek kvalitního dřeva, proto nepoužil silné a podélně púlené jedlové trámy, jak bylo tehdy na Jablunkovsku zvykem. Proto také vybudoval jizbu jen 223 cm vysokou. Přibližně tak si tehdy bezzemci stavívali svá obydlí, v nichž mívali již sporák s odvodem kouře plechovými rourami. U Byrtusů ale měli ještě starou hliněnou pec. Když se v ní topilo, nikdo v nízké jizbě nevydržel. Celý provoz domácnosti, jak nám ho popsal Ivo Stolařík, se odlišoval od tradičních "kurloků" v dědině. Ty měly trochu jinou konstrukci s jizbou vysokou 300 - 320 cm, aby se dým držel při stropě mimo dosah stojícího člověka. Ve 3. kapitole podrobněji objasníme, kdy a v jakém množství se podobné domy vyskytovaly a proč nemohou reprezentovat lidovou kulturu celého Těšínska. Ta byla už na přelomu 18. a 19. století mnohem vyspělejší než v sousedních horských oblastech a její vývoj podléhal složitému rozvrstvení na základě hospodářských a sociálních příčin.

Druhý metodický přístup rozvíjeli badatelé, kteří považovali bohatství a původnost kultury lidu za argument pro obhajobu národní samostatnosti, a to jak v Čechách, tak na Slovensku. Začali si vybírat některé lidové projevy jako objektivní znaky charakteristické pro jednotlivé národy. Formovaly se tzv. etnické teorie a postupně na místo původních záměrů, spíše politických, nastupovaly zájmy ryze vědecké. Jeden z našich největších znalců lidového stavitelství, Vilém Pražák, zasvětil část svého díla obhajobě kulturní svébytnosti Čechů a Slováků proti názorům německého badatele Bruno Schiera o rychlejším šíření dokonalejších stavebních forem mezi Němci v našich Karpatech a jejich přebírání slovanským obyvatelstvem. Schierovo dílo navazovalo na názvoslovné kulturně historické studium staveb, jejich částí a vnitřního zařízení, které od přelomu století zaujalo etnografy v Rakousko-Uhersku, horním Německu a vyvolalo badatelský zájem o stavitelství východního Pobaltí. Schie-

*Suchá Hora - Vlasková,
o. DK, p. Orava; L. horská; 6,1;
d. Langer 1958,
sezónní hospodářství.*

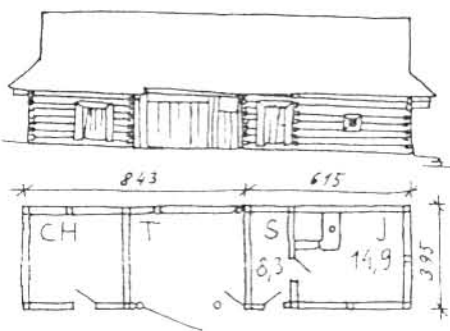
*Łuczyn - pod Grabowou
(PLR), p. Żywiec, 1934, sezón-
ní hospodářství, L. horská;
16,2; d. Langer 1973*

rova kniha byla naplněna údaji z celé Evropy v takovém rozsahu, že se stala na dlouhou dobu učebnicí vývoje hmotné kultury ve středovýchodní Evropě. 3)

Určité znaky lidové architektury se přisuzovaly nejen národům, ale i jednotlivým regionům, například tvar střechy, výzdoba štítu či půdorysný typ. Kulturně geografické metody nerespektovaly historický vývojový pohled. Avšak snaha po postihnutí zobecněných regionálních zvláštností a současně i hlavních vývojových tendencí dospěla k vyjádření více hledisek, podle kterých byly porovnávány stavební a architektonické projevy. Jejich shodné rysy vytvářely představu o kulturním okruhu, společném území výskytu, a to bez ohledu na národnostní hranice. Spíše se uplatnily vztahy k přírodním podmínkám jako určující pro typ zemědělského hospodaření a stavebního materiálu. Toto teoretické východisko uplatnil Švýcar Richard Weiss, jehož mnohonárodnostní země s rozmanitými typy krajiny poskytovala vynikající materiál. Z pozic rakouské popisné etnografie konce 19. století se dostal velmi blízko dnešnímu pojetí kulturně ekologickému. I on byl však poplatný přílišnému zevšeobecňování údajů zjištěných v terénu. Při stanovení dobových a místních forem záleželo především na tom, jaké stavby se z minulosti dochovaly a jaké z nich pak byly vybírány pro vědecké zhodnocení. Nebyla ještě řešena otázka úplnosti pramenů a vyváženosti podkladů pro příslušné zobecnění. Zájem zdůraznit vyspělost lidové kultury v minulosti vedl k dokumentování staveb výtvarně hodnotných a typologicky starších. 4)

S postupem hlubšího poznávání lidové architektury bylo stále zřejmější, že nikoliv výzdoba a filozofické názory lidu, ale potřeba zajištění obytné a hospodářské funkce usedlosti byla rozhodující pro tvorbu obydlí. Začala se věnovat pozornost půdorysnému členění domu, konstrukci a stavebnímu materiálu. Hledisek pro hodnocení lidových staveb přibývalo a hromaděním nových poznatků se stávalo stále jasnější, že žádný z nich není univerzální, nejpodstatnější, ale že je třeba hledat jejich podmiňující závislosti na jiných společenských jevech. Možná, že začátky těchto modernějších přístupů z poloviny 20. století byly podníceny funkčněstrukturalistickými teoriemi uplatňovanými spíše folkloristy a jazykovědci.

8.

*Harvelka - Oselnica - bod
Bukovou, o. CA, p. Urečno, se-
zonní hospodářství - chovárak,
I. severoslovenská, 12. 9. d. Lan-
ger 1971, n. KÚPS.*